

UOT 550.

BÖYÜK QAFQAZIN CƏNUB YAMACI MÜASİR GEOSİSTEMLƏRİNİN LANDŞAFT-EKOLOJİ POTENSİALININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

MƏMMƏDOVA CAHAN SİRAC qızı

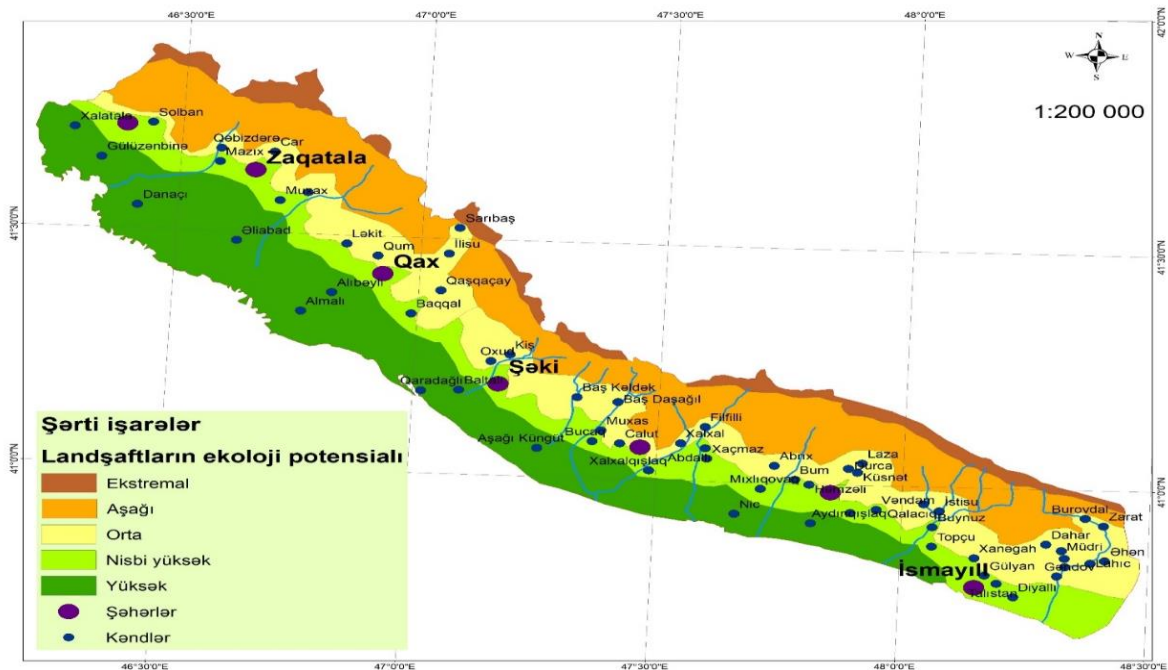
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Bakı, Azərbaycan, c.f.d., baş müəllim

sirac.memmedov54@mail.ru

Açar sözlər: Böyük Qafqazın cənub yamacı, dağlıq landşaft, dağ yamacları, CİS (coğrafi informasiya sistemi) texnologiyaları, çay şəbəkəsi

Böyük Qafqazın cənub yamacı olduqca mürəkkəb geoloji quruluşa malik olmaqla, qədim geoloji dövrlərdən müasir dövrə kimi olan bütün inkişaf mərhələlərinə məxsus süxurlardan təşkil olunmuşdur. Təbii yaşlı süxurlardan təşkil olunmuş tədqiqat zonasında uzanan çoxsaylı silsilələr, tirələr, dağarası çökəkliklər geniş əraziləri əhatə edir. Belə ki, 3400-3600 m-ə qədər olan əraziləri əhatə edən yüksəkliklər bir-birinin ardınca uzanaraq silsilələr əmələ gətirir. Ən alçaq əraziləri isə 1000-1500 m-ə qədər enir və şərqə doğru morfostrukturlar relyefdə daha kəskin paylanır, təbii çöküntülərinin sahəsi artır. Oroqrafiyanın ayrı-ayrı parametrləri ərazinin təbii şəraitinin, onun komponentlərinin və təbii sərvətlərinin formalaşması və saxlanılmasınının tədqiqi böyük əhəmiyyət kəsb edir [1].

Dağlıq landşaftın formalaşmasında neotektonik hərəkətlərin rolu böyükdür. Təbii dağıdıcı proseslərin mütəmadi olaraq təkrarlanması təbii relyefin pozulmasına, təbii landşaftların dəyişikliyə məruz qalmasına, təbii və antropogen landşaftların bir-birini əvəz etməsinə gətirib çıxarır. Dağlıq ərazilərin landşaftlarının tədqiqində onların formalaşması və ərazi diferensiasiyasında dağların sədd effektinin müəyyən olunması vacibdir [5]. Çoxsaylı ədəbiyyatların təhlili göstərir ki, landşaftların formalaşması qanunauyğunluqlarına əsasən dağların sədd effekti onların daxili hissələrində, ön dağlıq düzənliklərdə və xüsusilə dağarası çökəkliklərdə aydın nəzərə çarpır.

Şəkil 1. Böyük Qafqazın cənub yamacı landşaftlarının ekoloji potensial xəritəsi

Qeyd etmək lazımdır ki, qayalıq nival-subnival landşaftları tədqiq olunan regionda özünün ekoloji stabilliyi ilə fərqlənir. Təbii ki, bu, ərazinin çətin mənimsənilməsi ilə əlaqədardır. Buraya erozion, denudasion, yüksək, intensiv parçalanmış qarışıqlı-qaymalı dağlar aiddir. Denudasion struktur tektonikanın relyefdə əks olunduğu şəraitdə yaranır [3]. Nival-buzlaq və erozion-buzlaq mənşəli dağlar bu ərazi üçün səciyyəvi olub, Baş Qafqaz, Yan, Şahdağ silsilələri ilə əhatə olunur. İntensiv gedən denudasiya prosesləri nəticəsində qayalıq ərazilərdən parçalanmış süxurlar zirvə yamaclarına, ətəklərinə, eləcə də kar və sirkələrə toplanır. Belə zonalarda qədim buzlaq relyefi və relyef üzərində qayalıq nival və subnival landşaftları müşahidə olunur. Demək olar ki, nival-subnival landşaft zonası əsasən Axvay, Seyidyard, Çaqlı və s. dağ rayonlarında inkişaf etmişdir [3, s. 37].

Böyük Qafqazın cənub yamacı müasir geosistemlərinin landşaft-ekoloji potensialının qiymətləndirilməsi zamanı Şinçay-Kişçay hövzəsi model ərazi kimi seçilmişdir. Şinçay-Kişçay hövzələrinin landşaft-ekoloji potensialını müəyyən etmək üçün tərəfimizdən bir çox alimlərin bu sahədə apardığı çoxsaylı tədqiqatlara, xüsusilə də İ.T.Məmmədovun (1976) tərtib etdiyi “Kişçay-Şinçay hövzələrinin sxemi”nə istinad edilmiş və bu tədqiqat işlərindən irəli gələn elmi nəticələr qarşılıqlı müqayisəli təhlil olunmuşdur [9].

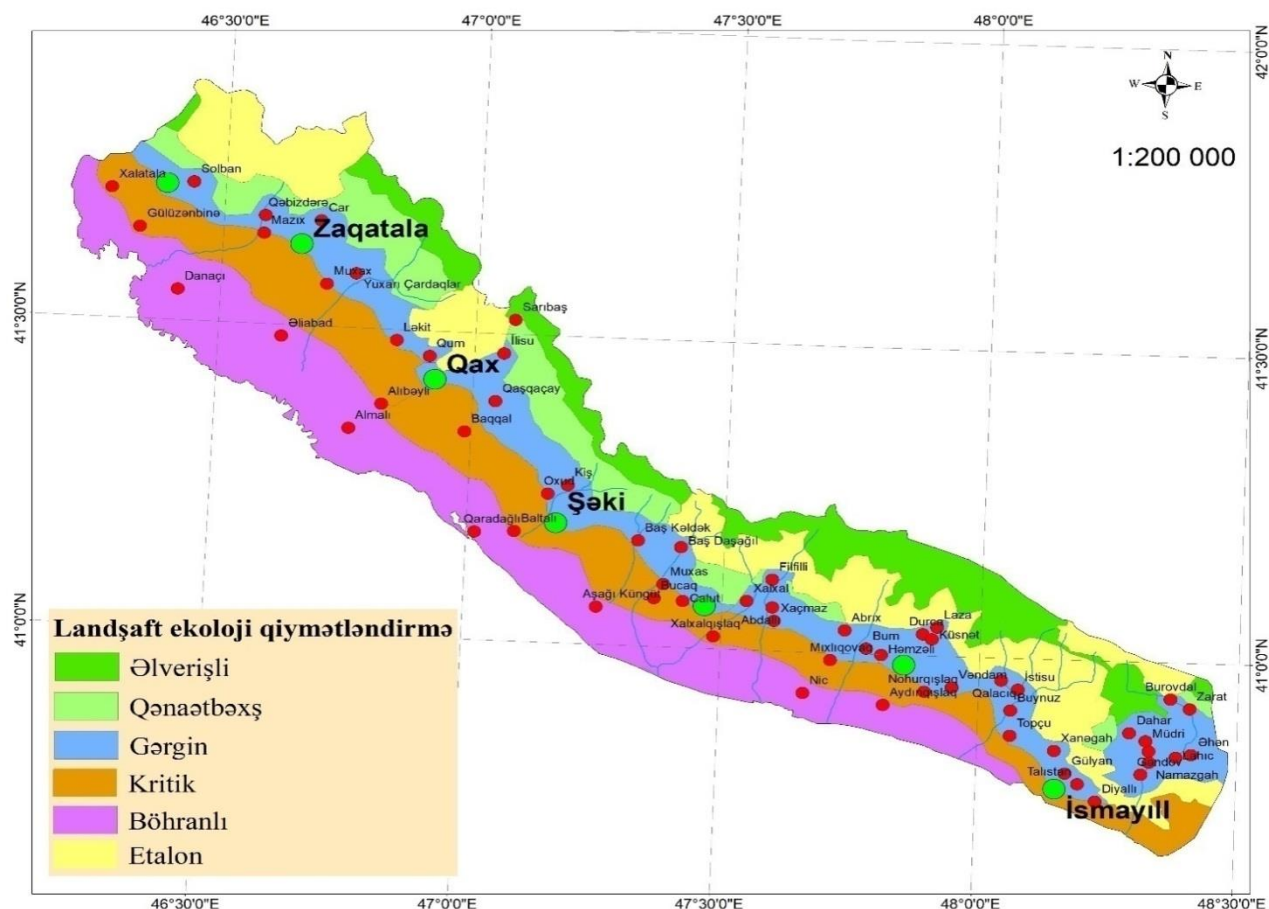
Cədvəl.

Böyük Qafqazın cənub yamacının landşaftlarının ekoloji qiymətləndirilməsi.

№	Landşaft tipləri	Sahə, km²	Faizlə, %	Təsərrüfat istifadəsi	Mənimsənilmə dərəcəsi	Landşaft ekoloji qiymətləndirmə
1	Soyuq mülayim-rütubətli iqlimə malik yüksək dağ landşaftları	385,4	5,1	---	---	Böhran
2	Rütubətli və mülayim – rütubətli iqlimə malik dağ- çəmən landşaftları	1260,5	16,8	Biçənək yay otlaqları	Yüksək	Kritik
3	Mülayim-rütubətli dağ-meşə landşaftları	2466,2	32,9	Seliteb,seliteb-bağ plantasiyaları	Yüksək	Gərgin
4	Mülayim rütubətli iqlimə malik orta və alçaq dağlığın landşaftları	123,3	1,6	Seliteb – bağ.tərəvəz əkin sahələri	Yüksək	Qənaətbəxş
5	Mülayim-rütubətli akkumulyativ düzənliklərin landşaftları	3253,2	43,6	Seliteb-bağ plantasiyaları	Yüksək	Əlverişli

Tədqiq olunan ərazinin ayrı-ayrı landşaft tiplərində əsas təsərrüfat sahələrinin təsiri, ərazinin mənimsənilmə dərəcəsi, təbii və antropogen amillərin təsirinə qarşı dayanıqlıq dərəcəsi nəzərə alınmaqla, landşaft ekoloji qiymətləndirilmə aparılmışdır. Cədvəldən görüldüyü kimi, yüksək dağ landşaftları təsərrüfat üçün yararsız hesab olunur. Dağ-çəmən landşaftları isə otlaq və biçənək kimi istifadə olunur və mənimsənilmə dərəcəsi isə mövsümi xarakter daşıyır. Dağ-meşə landşaftlarında seliteb, seliteb-bağ plantasiyaları geniş yayılıb, bu ərazilərin mənimsənilmə dərəcəsi yüksək qiymətləndirilmişdir.

Böyük Qafqazın cənub yamacı əraziləri landşaft-ekoloji baxımdan: 1) əlverişli; 2) qənaətbəxş; 3) gərgin; 4) kritik; 5) böhranlı; 6) etalon olmaqla 6 qrupa ayrılmışdır.

Şəkil 2. Böyük Qafqazın cənub yamacı ərazilərinin landşaft ekoloji qiymətləndirilmə xəritəsi

2000-ci ildən sonrakı dövrdə Azərbaycan Respublikası üzrə, eləcə də Böyük Qafqazın cənub yamacı ərazilərində sənaye istehsalının dəfələrlə artmasına, onlarla yeni təsərrüfat müəssisələrinin inkişaf etdirilməsinə baxmayaraq, həmin təsərrüfat obyektlərinin tullantı məhsullarını qaz və ya kimyəvi maddə halında təbiətə buraxılması ekoloji gərginliyin yaranmasında əsas göstərici hesab edilir.

Lakin sevindirici hal kimi qeyd edə bilərik ki, Dövlət Proqramlarına əsasən bu məsələnin qarşısının alınması, məqsədyönlü müdafiə tədbirlərinin həyata keçirilməsi ekoloji böhranın qarşısını alır, bu göstəriciləri aşağı salır. Xüsusilə yeni meşəsalma tədbirlərinin müsbət nəticəsi kimi “karbon udulması” proseslərinin sürətləndiyini göstərə bilərik [2].

Dövlət Proqramlarında qəbul olunmuş qərarların vaxtılı-vaxtında yerinə yetirilməsi, belə ki, meşələrdəki ağacların qırılmalarının qadağan olunması, əkin sahələrinin tələb olunan ərazilərdə və lazımi qaydalara uyğun salınması, rayonların qazlaşdırılması və s. müsbət nəticələr vermişdir [2].

Beynəlxalq Ekoloji Fəaliyyətin Nəticələrinin İndeksində meşələrlə bağlı istiqamətdə aparılan qiymətləndirmə üzrə Azərbaycan 180 ölkə arasında 5-ci yeri, digər bir qiymətləndirmə üzrə İqlim və Enerji istiqamətinə görə 100 ballıq sistemdə 97,94 balla 2-ci yeri, həmin bölmədə Karbon İntensivliyi göstəricisi üzrə 1-ci yeri tutub [2]. R. Məmmədovun (2016) fikrincə, ekoloji indeksdə Azərbaycan Respublikasının yüksək göstəricilərə nail olması ölkədə ətraf mühitin sağlamlaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin obyektiv təzahürüdür.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının fiziki coğrafiyası: I cild. Bakı: Maarif, 2014, 529 s.
2. Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin illik hesabatları (2007-2015-ci illər).

3. Ələkbərova S.O., Məmmədova C.S. Böyük Qafqazın cənub yamacı müasir landşaftların ekzogen proseslərə təsirinin dayanıqlıq xüsusiyyətləri // Azərbaycanın dağ geosistemləri: problemlər və perspektivlər. ACC əsərləri. XIX cild, Bakı, 2017, s.109-116
4. İsmayılov M.C. Azərbaycanda iri relyef formalarının keçid sahələri landşaftlarının ekoloji xüsusiyyətləri // Azərbaycanda müasir coğrafi tədqiqatlar. ACC əsərləri. Bakı, 2007, s.30-37
5. İsmayılov M.C., Məmmədbəyov E.Ş., Yunusov M.İ. İri morfostrukturlararası keçid sahələrin landşaftları və onların ekoloji potensialı // "Coğrafiyanın müasir problemləri", H.Ə.Əliyevin 85 illik yubileyinə həsr olunmuş konfransın materialları. ACC əsərləri. Bakı, 2008, s.90-96
6. Mikayılov A.A., Quliyeva S.Y. Böyük Qafqazın Azərbaycan hissəsi landşaftlarının formalaşmasına dağların sədd effektinin təsirinə dair // Dağlıq ölkələrin müasir ekoloji-coğrafi problemləri, ACC əsərləri. Bakı, 2001, s. 60-69
7. Ализаде Э.К., Гулиева С.Ю., Кучинская И.Я., Тарихазер С.А. Ландшафтно-экогеоморфологические проблемы оценки геодинамической напряженности горных систем // ТГОА, XVIII т., Матер. Международ. научно-практической конференции посвященной 90-летию Общенационального лидера Г.А.Алиева. Баку, 2013, с.36-43
8. Мамедализаде М.О. Изучение ландшафтов бассейнов селеносных рек южного склона Большого Кавказа (междуречье Мухахчая и Фильфиличая) с использованием материалов аэрофотоснимков: Автореф. дис.... канд. геогр. наук, Баку 1986, 21 с.
9. Мамедов И.Т. Структура ландшафтов южного склона Большого Кавказа в пределах Азербайджанской ССР (междуречье Мазымчай-Гейчай) / диссертация на соис. уч. степени канд. геогр. наук. Баку 1976, 125 с.

РЕЗЮМЕ

ОЦЕНКА ЛАНДШАФТНО-ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА СОВРЕМЕННЫХ ГЕОСИСТЕМ ЮЖНОГО СКЛОНА БОЛЬШОГО КАВКАЗА

Мəmmədova C.

Ключевые слова: Южный склон Большого Кавказа, горный ландшафт, горные склоны, ГСИ (географическая информационная система) технологий, речная сеть.

В статье освещены современные геосистемы южных склонов Большого Кавказа и дана оценка их ландшафтного и экологического потенциала, а также определены основные направления использования их природных ландшафтов. При оценке ландшафтно-экологического потенциала современных геосистем на южном склоне Большого Кавказа в качестве модельной территории был выбран Шинчай-Кишчайский бассейн. Для определения ландшафтно-экологического потенциала Шинчай-Кишчайского бассейна был проведен сравнительный анализ результатов ряда научных исследований и выводов.

SUMMARY

EVALUATING LANDSCAPE-ECOLOGICAL POTENTIAL OF MODERN GEOSYSTEMS OF THE SOUTHERN SLOPE OF THE GREATER CAUCASUS

Mammadova J.

Key words: the southern slope of the Greater Caucasus, mountainous landscape, mountain slopes, geographic information system (GIS) technologies, river.

The article highlights the modern geosystems of the southern slopes of the Greater Caucasus and assesses their landscape and ecological potential, as well as identifies the main areas of use of their natural landscapes. When assessing the landscape and ecological potential of modern geosystems on the southern slope of the Greater Caucasus, the Shinchai-Kishchai basin was chosen as a model territory. To determine the landscape ecological potential Sinai-Keskisalo of the pool was a comparative analysis of the results of several scientific studies and conclusions.

Daxilolma tarixi: İlkin variant 25.12.2019
Son variant 03.04.2020